

מעדני שבת

פרשת האזינו תשפ"ד

גליון שס"ה

— מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה —

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

זכירת מיתת משה רבינו

לא לקבוע מדרש סמוך לחשיכה

הרמ"א (רצ"ב) כתב ונהגו שלא לקבוע מדרש בין מנחה למערב, מפני כבודם של משה רבינו ויוסף ודוד, דחכם שמת כל בתי כנסיות בטילים. המשנה ברורה כתב ואינו איסור אלא מנהג לזכרון בעלמא, ודוקא שלא ללמוד בחברותא אבל שנים שנים לומדים בבתייהם.

והזמן שאין לקבוע מדרש הוא סמוך לחשיכה ולכן המנהג לדרוש קודם מנחה ואם נמשכה הדרשה עד סמוך לחשיכה אזי לא יאמרו פרקים או שיר המעלות כדי שיוכלו לקיים סעודה ג' בזמנה. ואליה רבה כתב שראה המהר"ל מפראג כמה פעמים שדרש בין מנחה למערב וע"כ נראה דבזמניו אין למנוע זה כידוע שמצוי בעו"ה באיזה מקומות שעוסקין אז כמה אנשים בבהמ"ד בשיחה בטלה ובודאי טוב יותר לשמוע אז דברי מוסר כדי שלא יבואו לזה.

הפרישה כתב שאם נמצאים בתוך סעודה שלישית אין חשש מלדרוש בדברי תורה בתוך הסעודה, ועיקר הקפידא הוא לאלו שאין קובעין סעודה בשעה זו.

הפסקי תשובות כתב שהטעם שאין אומרים 'שמחו במלכותך' וכו' בתפילת מנחה, מפני אבולו של משה רבינו שבטלו המדרשות מן התורה המשמחת את הלב.

עוד מנהג ידוע אשר אין נותנים שלום ואין אומרים שבתא טבא בזמן זה דסמוך לחשיכה ובין השמשות, והטעם גם בזה משום אבילות על פטירת משה רבינו יוסף ודוד.

אמירת פרקי אבות

הרמ"א ממשיך שאומרים פרקי אבות בקיץ ושיר המעלות בחורף. הלבוש (סימן תרפ"ט) מפרש משום שכל אותו המזמור מדבר בענין מעשה בראשית, לכך מתחילין אותו בשבת של פרשת בראשית, ומשם ואילך בכל השבתות במנחה כדי לזכור ענין מעשה בראשית באפוקי יומא דשבת שהוא זכר למעשה בראשית, וט"ו שיר המעלות עמו מהאי טעמא, שהרי אמרם דוד כשכרה השיתין ובעי למישטפיה עלמא וכו' וע"י ט"ו שיר המעלות נעשה קיום למעשה בראשית.

וטעם שאומרים פרקי אבות בקיץ, איתא בראשונים משום שהם ימים ארוכים והאוויר מתחמם ומתעוררים התאוות הגופניות ותענוגות בני אדם ויצר הרע מתחיל להשתרר ולהתגבר, ומסכתא זו מעוררת האדם לרדוף אחר כל מדה טובה ומגברת יצר טוב על יצר הרע.

והנהיגו להתחיל בה "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" וכו' כדי להמשיך לב עמי הארץ שלא יתיאשו מן התשובה ומן הגאולה לומר שאבד תקוותם מחמת עבירות שבידם.

ז' אדר

השו"ע (תק"פ) כתב שז' באדר הוא תענית צדיקים כיון שמת בו משה רבינו ע"ה. והמנהג בארץ ישראל מקדמת דנא שאנשי החברא קדישא מתענים בו, ואומרים התיקונים באדר שני.

הפסקי תשובות מביא שיש שנמנעים מלערוך נישואין בז' אדר.

כתיב (לב, מט) 'עלה אל הר העברים הזה הר נבו כו' ומת בהר אשר אתה עלה שמה והאסף אל עמך'.

תוס' (מנחות ל'). כותבים מה שנוהגין לומר צידוק הדין בשבת במנחה פירש רב שר שלום גאון על שנפטר משה רבינו באותה שעה, לפיכך נמנעו מלעסוק בתורה משום דאמרי' חכם שמת כל בתי מדרשות שבעיר בטילין.

תוס' תמה איך אפשר לומר שמשה מת בשבת הא כתיב בן מאה ועשרים שנה אנכי היום ודרשינן היום מלאו ימי ושנותי ואם בשבת מת א"כ כתב היום, ולא מסתבר שכתב מערב שבת על העתיד. ועוד קשה דבסדר עולם משמע דבשבעה באדר שמת משה בו ערב שבת היה, דקתני ואחר הפסח בעשרים ושנים סבבו את העיר כל אנשי המלחמה הקף פעם אחת ויהי ביום השביעי וישכימו בבוקר וגו' רבי יוסי אומר יום שבת היה והשתא משהתחילו לסבב לו בכ"ב בניסן א"כ יום שביעי שהיה שבת כ"ח בניסן היה ומדל"ח בניסן שבת שבעה באדר ערב שבת.

השו"ע (רצ"ב ב') כתב אומרים במנחה צדקתך, ואם חל בו יום שאילו היה חול לא היו אומרים בו במנחה נפילת אפים אין אומרים צדקתך. המשנה ברורה מפרש שיש בו ג' פסוקים משום דמתו בו יוסף משה ודוד.

והב"ח האריך להוכיח שלא מת משה בשבת רק בערב שבת ולא נגנז עד שבת במנחה בשעתא דעת רצון, ואנו אומרים צדוק הדין עליו בזמן שנגנז. וי"מ דאומרים צדקתך להצדיק הדין על הרשעים שחוזרין לגיהנם במוצאי שבת.

ויש לאומרו מעומד כאדם העומד לפני הדין ומקבל עליו את הדין. ויש לאמרם בכוונה גדולה.

וכידוע נחלקו מנהגי ספרד ואשכנז בסדר אמירת פסוקים אלו, למנהג אשכנז אומרים תחילה צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת, כי מעלת התורה חשובה מכל, ופסוק זה נגד משה רבינו שניתנה התורה על ידו, ובו מתחילים, ואח"כ אומרים וצדקתך אלוקים עד מרום אשר עשית גדולות וכו' נגד יוסף הצדיק שעליו נאמר איננו גדול בבית הזה ממני (בראשית לט, ט), ואח"כ צדקתך כהררי אל וכו' נגד דוד המלך, כי הרים מרמז למלכות.

ואף על פי שלפי סדר זה אינו כפי הסדר הנכתב בתהילים, מכל מקום לפי סדר זה מגדילין בכל פסוק בשבח הקב"ה, ובכל פסוק יש בו צידוק הדין יותר מן הראשון.

ולמנהג ספרד אומרים הפסוקים כפי סדרם בתהילים, ומתחילים צדקתך כהררי א-ל וכו' אשר לדברי הזה"ק נרמז בו יוסף הצדיק כי הוא נחשב כאחד האבות שהם בחינת הררי א-ל, ולאחר מכן צדקתך אלוקים עד מרום הנרמז בו משה רבינו, שנעשו גדולות על ידו כדכתיב וכל המורא הגדול וכו', ואח"כ צדקתך צדק לעולם, הנרמז בו דוד המלך כדכתיב (ישעיה לב, א) הן לצדק ימלך מלך.

הפסקי תשובות כתב ששליח ציבור שטעה והתחיל באמירת קדיש בימים שיש לומר צדקתך, יש לומר צדקתך לאחר הקדיש, ולא יאמר שוב קדיש, אלא יאמרו 'עלינו'.

כתיב (לב, ג) 'כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלקינו', מכאן ילפינן ברכת התורה. הצל"ח (ברכות ס"ד). כתב שברכת התורה היא סגולה נפלאה שלא ישכח מה שילמוד, ומביא ריאה לסגולה זו מדברי הגמרא (נדדים ל"ח). אמר רבי יוחנן בתחלה היה משה למד תורה ומשכחה עד שניתנה לו במתנה, הרי כשהתורה היא של הלומד במתנה אינה משכחה. ואיתא במסכת ע"ז (י"ט). אמר רבא בתחלה נקראת התורה על שמו של הקב"ה ולבסוף נקראת על שמו. רש"י מפרש דמתחלה היינו תחלת למודו ולבסוף היינו אחר שטרח בה ושנה הרבה ולמדה וגרסה. אבל אפשר כוונה אחרת בדברי רבא על פי מה שאמרו בגמ' במסכת ברכות (ל"ה). ר' לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתוב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה. הרי שע"י הברכה זוכה בדבר שהוא מברך עליו שיהיה שלו. וזה כוונת רבא בתחלה פירוש קודם שבירך ברכת התורה נקראת התורה תורת ה', ולבסוף היינו אחר שבירך ברכת התורה זוכה בה להיות שלו ונקראת תורתו. והנה בעוד שלא זכה האדם בתורה להיות נחשבת שלו ודאי הוא שוכח, דלא עדיף ממה רבינו שקודם שניתנה לו התורה במתנה היה לומד ומשכחה, אבל על ידי הברכה הוא זוכה בה וקונה קנין תורה להיות נחשבת שלו ואינו שוכח ומתקיים תלמודו בידו.

כתיב (לב, ד) 'הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט א-ל-אמונה ואין עול צדיק וישר הוא', החפץ חיים (שם עולם א' פרק ג' בהערות) כתב מאחר שדעת האדם מעוטה אין לנו לחקור אחר הנהגתו של הקב"ה וצריך האדם להתהלך עמו בתמימות ולהאמין שכל מה שהוא עושה הוא הכל לטובה כי מפי עליון לא תצא הרעות ואז בודאי יזכה לראות בסוף באלו הדברים גופא שהיה הכל רב טוב וחסד. וגם בדרך כלל אין לו לאדם להתמרמר כלל על ענין יסורין וכדאיתא במדרש שיצחק אבינו תבע יסורין א"ל הקב"ה חייך דבר טוב אתה מבקש. והגר"א אמר שאלמלא היסורין לא מצאנו ידינו ורגלינו בזה העולם. והענין הוא כי בשעה שנפטר האדם והנשמה עולה למעלה מתראה לפניו כמין כף שהוא כדי לשקול מעשיו אם יתגבר הזכות על החוב או להיפוך ח"ו והוא שומע בת קול יוצא ומכריז שיתקבצו זכויותיו שעשה כל ימי חייו ותיכף נקבצו כל המליצים שנבראו מהמצות ועומדים כלם לצד ימין של הכף, ואח"כ יוצא בת קול שיתקבצו ג"כ כל עונותיו שעשה בכל ימי חייו והנה מתקבצים המונים לבושים שחורים ונתרבו מאד והכף חוב מכריע מצד ריבויים, וגם מחמת שמלאכי הזכות אין כחם יפה כ"כ שאין נעשה בכונה וברצון כראוי, משא"כ העונות הוא עושה אותם בתשוקה, והאדם כשרואה דבר זה מתמרמר מאד, ובתוך כך יוצא בת קול שמכריז ואומר איה היסורים שהיו לו, מיד נקבצו כל היסורים שהיו לו בכל ימי חייו והם רצין כולם לצד הימין והכף מכריע הרבה כי ע"י היסורין נתכפרו לו הרבה מעונותיו.

כתיב (לב, ב) 'יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי'. החתם סופר בתורת משה מביא שבהפטרה (הושע י"ד ו') כתיב 'אהיה כטל לישראל', ואמרו חז"ל (תענית ד'). כנסת ישראל בקשה שלא כהוגן שאמרו ויבוא כגשם לנו, אמר הקב"ה בני אתם מבקשים כגשם שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש אני אהיה כטל לישראל שמתבקש לעולם.

ומפרש ע"פ מה דאמרו במדרש (שוח"ט משלי י') בשעה שחכם יושב ודורש והעם שומעים הקב"ה מוחל עונותיהם של ישראל, והטעם כי העובר עבירה ומתבייש בה מוחלין עונותיו (גמ' ברכות י"ב:), ואין הכוונה שאדם אחר מביישו אלא שהוא מתבייש בינו לבין עצמו לאמר מה עשיתי כי פעלתי און, כמו שלמדנו זה משאול שנתבייש מפני עצמו ובוש מלהזכיר אורים ותומים, וה"נ בשעה שחכם דורש ומזכיר כמה עניני מוסר ודינים ועונות ברבים וכל אחד השומע ויודע בעצמו שנכשל בדבר זה, אעפ"י שחכם לא כיון עליו ח"ו ולא ידע כלל מזה, מ"מ הוא מתבייש בינו לבין עצמו, הקב"ה מוחל עונותיו בשמיעה בעלמא בלי שום מעשה בפועל.

נמצא אם דברי הדורש הם כמטר שהשומעים מצטערים בהם ומתביישים בהם אזי ממילא הם כטל לישראל טוב לכולם, וע"ז התפללה כנסת ישראל ויבוא כגשם לנו שנתעורר ע"י התעוררות נביאיך וחכמיך ונתבייש בעצמנו ויהיה כגשם ועי"ז יהיה כטל לישראל. והן הנה דברי משה רבינו יערוף כמטר לקחי ואז ממילא תזל כטל אמרתי.